

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

پایان نامه کارشناسی ارشد: علوم اجتماعی - گرایش مطالعات فرهنگی

بازنمایی نقش زنان در سریال های تلویزیون ایران

نگارش:

فاطمه ناظم زاده

استاد راهنما:

دکتر علی ساعی

استاد مشاور:

دکتر بهاره آروین

اسفند 1389

تقدیم به همسر اندیشمندم
به خاطر تمام راهنمایی‌ها، تشویق‌ها و همراهی‌های بی‌دریغش

تقدیر و تشکر

در اینجا لازم می‌دانم از مساعدت و همراهی کسانی تشکر کنم که بی‌تردید بدون کمک و یاری آنها، نمی‌توانستم تحقیق حاضر را به سرانجام برسانم.

در ابتدا از استاد بزرگوار جناب آقای دکتر علی ساعی که در طول انجام این پژوهش، راهنمایی‌ها و نقطه نظرات سازنده ایشان راهگشای کار اینجانب بود کمال امتنان و قدردانی را دارم.

از دوست عزیز و استاد بزرگوارم سرکار خانم دکتر آروین که با همفکری و دلگرمی مرا در مراحل مختلف تحقیق یاری رساندن قدردانی می‌کنم.

از استادان بزرگوار جناب آقایان دکتر محمد سالار کسرایی و دکتر عباس کاظمی که داوری تحقیق حاضر را پذیرفتند کمال تشکر دارم.

از دوستان عزیزم که در طول این مسیر علمی، از یاری بی‌دریغشان بهره مند بودم، سرکار خانمها شیما بهبودی، مهدیه باقریان، سارا رحیمی نژاد، الهام حاج‌عبدالعلی بزاز و لیلا اشتهدردیان سپاس فراوان را دارم.

از پدر و مادر عزیزم، نهایت تشکر و قدردانی را دارم که مرا در سایه محبت و تربیت خویش، پرورش دادند.

فاطمه ناظم زاده

چکیده:

پژوهش حاضر به بررسی بازنمایی نقش زنان در سریال های تلویزیون ایران، طی سالهای 1374 تا 1388 می پردازد.

چگونگی نمایش نقش و موقعیت زنان در سریالهای تلویزیون، موضوع مهمی است که طی فرایندی، بازنمایی می شود و از این طریق بر مخاطبان اثر می گذارد. از محوری ترین مفاهیم مرتبط با موضوع بازنمایی، هویت یابی فرهنگی است. بر این اساس، بازنمایی، فرایندی فرهنگی است که به شکل گیری و تثبیت هویت فردی و جمعی منجر می شود. با توجه به اینکه جریان بازنمایی به واسطه رسانه های جمعی صورت می گیرد، توجه به نقش و جایگاه تلویزیون نیز مهم است. رسانه ای همچون تلویزیون، نهادی الگومند و هنجارساز برای مخاطبان، محسوب می شود. این رسانه، طی سالهای اخیر در سریالهای تلویزیونی ایرانی، به طرح و ارائه نقش و هویتی از زنان پرداخته که دلالت بر وقوع تغییر پذیری در این رابطه دارد. در گذشته تلویزیون در جهت ترویج و تقویت فرهنگ مردسالار، عمل می کرد. اما اخیراً این روند تا حدی کمرنگ شده است. این مساله با توجه به اهمیت تلویزیون و بازنمایی در فرایند شکل گیری، تغییر و تثبیت هویت های فردی و اجتماعی، قابل توجه است. بنابراین موضوع چگونگی بازنمایی زنان در تلویزیون، با توجه به اینکه در فرایند شکل گیری هویت و شخصیت زنان، موثر است، از اهمیت زیادی برخوردار است.

چگونگی بازنمایی نقش و موقعیت زنان در 5 مجموعه تلویزیونی با موضوعات اجتماعی که در طی سال های 1374 تا 1388 از تلویزیون پخش شده اند، مورد بررسی قرار گرفته است. روش ما در این پژوهش تحلیل محتوای کمی و کیفی است. واحدهای مشاهده در این پژوهش، عبارتند از: سریالهای "پدرسالار" سال 1374، "همسایه ها" سال 1379، "مسافری از هند" سال 82-1381، "میوه ممنوعه" 1386 و "روز حسرت" 1387. واحد تحلیل، مجموعه ای از گزاره هایی است که در سریال های تلویزیونی در یک مکان و زمان رخ داده اند، مثل صحنه یا مجموعه ای از نمادهایی که در یک فیلم وجود دارند.

فرضیه این پژوهش بیانگر این مساله است که بازنمایی نقش و موقعیت زنان در سریالهای تلویزیون ایران دچار تغییراتی شده است. به طوری که از تسلط نقش های مبتنی بر نگرش مردسالارانه، خارج شده و به سمت نقش های مبتنی بر گرایش های طرفدار حقوق زنان (نگرش فمینیستی)، تغییر کرده است. شواهد تجربی، ساختار تئوریک تحقیق را تأیید کرده است. تأیید این مدعا با دستیابی به نتایج حاصل از مشاهده تجربی به دست آمده است. به این صورت که نتایج به دست آمده از داده های تجربی نشان می دهد که در 5 سریال تلویزیونی مورد مطالعه، به ترتیب سال

پخش، از گذشته تاکنون، میزان فراوانی مربوط به نقش های مبتنی بر نگرش مردسالار، نشان می دهد که این نگرش در سریالهای مورد بررسی این تحقیق، کمتر شده است. همچنین در رابطه با میزان فراوانی نگرش فمینیسم، داده های به دست آمده، نشان می دهند که این نگرش در سریالهای تلویزیونی، افزایش یافته است. این مسئله نشان می دهد که تئوری موجود، قادر به تحلیل مساله این پژوهش، می باشد.

واژگان کلیدی: بازنمایی، نگرش مردسالاری، نگرش فمینیسم، سریال های تلویزیونی، تحلیل محتوای کمی و کیفی.

فهرست مطالب

1	1- فصل اول: طرح مساله
1	1-1- بیان مساله
4	2-2- در باب اهمیت و ضرورت تحقیق
7	3-1- هدف تحقیق
8	2- پیشینه تحقیق
8	1-2- منابع خارجی
10	2-2- منابع داخلی
18	3- ادبیات نظری تحقیق
18	1-3- استدلال نظری
18	تئوری استوارت هال
19	کریس روژک
20	تئوری نظام بازنمایی و آراء سوسور و فوکو:
22	تئوری میشل فوکو
23	تئوری دورو
23	مفهوم عرف عام:
24	تئوری مک کوایل
25	دررویکرد بازتاب
28	نظریه هویت:
30	تئوری فمینیسم
32	تئوری فمینیسم لیبرال
33	تئوری فمینیسم رادیکال
35	فمینیسم و رسانه های جمعی:
35	تئوری مردسالاری
36	نظریه کاشت (تئوری رقیب) یا تئوری جرج گرینر
37	2-3- استدلال انتقادی در باب تئوری ها
41	3-4- فرموله کردن چهارچوب نظری تحقیق
43	مدل نظری فرضیه:
43	3-4- فرضیه تحقیق
44	4- چهارچوب روش تحقیق
44	1-4- تعریف مفاهیم
48	2-4- نحوه ساختن شاخص ها

50	3-4- روش تحقیق
51	روش گردآوری شواهد تجربی
52	4-4- روش تحلیل
52	واحدهای تحلیل
52	واحدهای مشاهده
52	انتخاب نمونه
52	واحد ثبت یا شمارش
53	5- تحلیل تجربی تحقیق
54	5-1- مشخصات کلی سریال های مورد بررسی
56	5-2- تحلیل سریال پدرسالار
62	تحلیل محتوای سریال پدر سالار
66	5-3- تحلیل سریال همسایه ها
71	تحلیل محتوای سریال همسایه ها
73	5-4- تحلیل سریال مسافری از هند
79	تحلیل محتوای سریال مسافری از هند
83	5-5- تحلیل سریال میوه ممنوعه
88	تحلیل محتوای سریال میوه ممنوعه
93	5-6- تحلیل سریال روز حسرت
98	تحلیل محتوای سریال روز حسرت
102	6- نتیجه گیری
111	6-1- جمع بندی نهایی
115	فهرست منابع:

فهرست جداول

شماره جدول	عنوان	صفحه
جدول 1-4	ویژگیها و کنشهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان در قالب واحدهای کلمه‌ای برای مفهوم مردسالاری	47
جدول 2-4	ویژگیها و کنشهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان در قالب واحدهای کلمه‌ای برای مفهوم فمینیسم	48
جدول 1-5	ویژگیها و کنشهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان در قالب واحدهای کلمه‌ای برای مفهوم مردسالاری	55
جدول 2-5	ویژگیها و کنشهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان در قالب واحدهای کلمه‌ای برای مفهوم فمینیسم	56
جدول 3-5	میزان نقشهای جنسیتی شخصیت های اصلی در سریال پدر سالار	57
جدول 4-5	فراوانی و درصد ویژگیهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	58
جدول 5-5	فراوانی و درصد کنشهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	59
جدول 6-5	فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	60
جدول 7-5	فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	60
جدول 8-5	فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	60
جدول 9-5	فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	60
جدول 10-5	فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در مجموع گروه زنان و مردان	61
جدول 11-5	فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در مجموع گروه زنان و مردان	61
جدول 12-5	تجمیع فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	61
جدول 13-5	تجمیع فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	61
جدول 14-5	تجمیع فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در مجموع گروه زنان و مردان	62
جدول 15-5	میزان نقشهای جنسیتی شخصیت های اصلی در سریال همسایه‌ها	66
جدول 16-5	فراوانی و درصد ویژگیهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	67
جدول 17-5	فراوانی و درصد کنشهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	68
جدول 18-5	فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	69
جدول 19-5	فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	69
جدول 20-5	فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	69
جدول 21-5	فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	69
جدول 22-5	فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در مجموع گروه زنان و مردان	69
جدول 23-5	فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در مجموع گروه زنان و مردان	69
جدول 24-5	تجمیع فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	70
جدول 25-5	تجمیع فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	70
جدول 26-5	تجمیع فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در مجموع گروه زنان و مردان	70
جدول 27-5	میزان نقشهای جنسیتی شخصیت های اصلی در سریال مسافری از هند	73
جدول 28-5	فراوانی و درصد ویژگیهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	75
جدول 29-5	فراوانی و درصد کنشهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	76
جدول 30-5	فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	77
جدول 31-5	فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	77
جدول 32-5	فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	77
جدول 33-5	فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	77
جدول 34-5	فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در مجموع گروه زنان و مردان	78
جدول 35-5	فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در مجموع گروه زنان و مردان	78

شماره جدول	عنوان	صفحه
جدول 5-36	تجمیع فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	78
جدول 5-37	تجمیع فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	78
جدول 5-38	تجمیع فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در مجموع گروه زنان و مردان	78
جدول 5-39	میزان نقشهای جنسیتی شخصیت های اصلی در سریال میوه ممنوعه	83
جدول 5-40	فراوانی و درصد ویژگیهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	84
جدول 5-41	فراوانی و درصد کنشهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	85
جدول 5-42	فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	86
جدول 5-43	فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	86
جدول 5-44	فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	86
جدول 5-45	فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	86
جدول 5-46	فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در مجموع گروه زنان و مردان	87
جدول 5-47	فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در مجموع گروه زنان و مردان	87
جدول 5-48	تجمیع فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	87
جدول 5-49	تجمیع فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	87
جدول 5-50	تجمیع فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در مجموع گروه زنان و مردان	88
جدول 5-51	میزان نقشهای جنسیتی شخصیت های اصلی در سریال روز حسرت	93
جدول 5-52	فراوانی و درصد ویژگیهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	94
جدول 5-53	فراوانی و درصد کنشهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	95
جدول 5-54	فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	96
جدول 5-55	فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	96
جدول 5-56	فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	96
جدول 5-57	فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	96
جدول 5-58	فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در مجموع گروه زنان و مردان	97
جدول 5-59	فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در مجموع گروه زنان و مردان	97
جدول 5-60	تجمیع فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	97
جدول 5-61	تجمیع فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در دو گروه زنان و مردان	97
جدول 5-62	تجمیع فراوانی و درصد ویژگیها و کنشهای شخصیتها در مجموع گروه زنان و مردان	97
جدول 6-1	خلاصه تحلیل نقش شخصیت زنان و مردان در 5 سریال از سطح تحلیلی اول	103
جدول 6-2	خلاصه تحلیل نقش درون گروهی زنان در 5 سریال از سطح تحلیلی اول	106
جدول 6-3	خلاصه درصد ویژگیهای شخصیتی در 5 سریال از سطح تحلیلی دوم	107
جدول 6-4	خلاصه درصد کنشهای شخصیتی در 5 سریال از سطح تحلیلی دوم	108
جدول 6-5	خلاصه درصد تجمیع ویژگیها و کنشهای شخصیتی در 5 سریال از سطح تحلیلی دوم	109
جدول 6-6	خلاصه درصد تجمیع ویژگیها و کنشهای شخصیتی در 5 سریال از دو نگرش مردسالار و فمینیسم	110
جدول 6-7	خلاصه درصد تجمیع ویژگیها و کنشهای شخصیتی در 5 سریال از دو نگرش مردسالار و فمینیسم	110
جدول 6-8	جمع بندی نهایی	112
جدول 6-9	جمع بندی نهایی	112

فهرست نمودارها

صفحه	عنوان	شماره نمودار
43	مدل تئوریک تحقیق	نمودار 1-3
103	تغییرات نقش زنان و مردان در نقش کد بانوگری	نمودار 1-6
104	تغییرات نقش زنان و مردان در نقش حضور در خانه	نمودار 2-6
104	تغییرات نقش زنان و مردان در نقش حضور در بیرون خانه	نمودار 3-6
105	تغییرات نقش زنان و مردان در نقش شاغل	نمودار 4-6
105	تغییرات نقش زنان و مردان در نقش بیکار یا خانه دار	نمودار 5-6
106	تغییرات نقش حضور زنان در گروه زنان	نمودار 6-6
107	تغییرات نقش وضعیت شغلی زنان در گروه زنان	نمودار 7-6
108	درصد ویژگیهای شخصیتی در 5 سریال از سطح تحلیلی دوم	نمودار 8-6
109	درصد کنشهای شخصیتی در 5 سریال از سطح تحلیلی دوم	نمودار 9-6

۱ - فصل اول: طرح مساله

در این فصل ابتدا از طریق استدلال تئوریک و تجربی به بیان مساله تحقیق پرداخته شده است. سپس در ادامه، سوال تحقیق تحت عنوان، آیا در بازنمایی زنان در سریالهای تلویزیون، تغییری رخ داده است؟ آورده شده است. در مرحله بعد اهداف تحقیق را مشخص و در پایان این فصل به بیان ضرورت و اهمیت موضوع این تحقیق می پردازیم.

1-1- بیان مساله

دنیای امروز، عرصه ای است که در آن، رسانه ای همچون تلویزیون، از عوامل موثر در انتقال فرهنگ جامعه به افراد محسوب می شوند. رسانه های جمعی این قدرت را دارند که به گزینش برخی از عناصر فرهنگی به شیوه ای خاص بپردازند و سپس آنها را از طریق تلویزیون به مخاطبان خویش، منتقل کنند. بنابراین دانستن این موضوع که تلویزیون به عنوان عاملی مهم در جهت انتقال فرهنگ و نگرش به افراد جامعه، چه معانی و تفکراتی را نمایش میدهد، بسیار مهم است. رسانه بر درک عموم مردم از جهان موثر است و می تواند بر آگاهی و ذهنیت مردم نسبت به دنیای اطراف تاثیر گذارد. این به دلیل نقش واسطه گری رسانه است که نقش میانجی بین آگاهی های فردی و ساختارهای گسترده اجتماعی دارد. محتوایی که از طریق رسانه ها به مردم منتقل می شود، در اغلب موارد به شکل دهی و جهت بخشی آگاهی، ذهنیت و هویت افراد منجر می شود. رسانه ها همچون آینه برای انعکاس واقعیت عمل نمی کنند، بلکه بر ساخت اجتماعی واقعیت تاثیر می گذارند. بر این اساس بازنمایی، ساخت رسانه ای واقعیت است. (ر، ک به: مهدی زاده، 1387)

می توان گفت بازنمایی به معنای انعکاس پدیده ها در جهان خارج نیست بلکه تولید و ساخت معنا بر اساس چارچوب های مفهومی و گفتمانی است. از این نظر که رسانه ها، فراگیرترین نظام تولید و بازتولید آگاهی در دنیای امروزند، می توان محتوای آنها را منبعی قدرتمند در ارتباط با جهان اجتماعی دانست. بنابراین جریان بازنمایی توسط رسانه به این دلیل دارای اهمیت است که به شکل گیری شناخت و باور عمومی می انجامد. بازنمایی جریانی است که در طی آن معانی و پیام ها از طریق چهارچوب های مفهومی تولید می شوند. معانی مختلف از طریق نشانه ها و خصوصا زبان، تولید می شوند. زبان وسیله ای است که برای همه چیز معنا تولید می کند. در جریان بازنمایی آنچه مهم است این است که معانی مختلف به چه صورت از طریق رویکردهای گفتمانی تولید می شوند. فرایند بازنمایی موجب ایجاد شناخت نسبت به جهان اجتماعی می شود. از طرفی موجب بازسازی شناخت افراد نسبت به دنیای اطرافشان می شود. بازنمایی شیوه ای مهم و کلیدی در تولید معنا می باشد.

سوال آن است که در تلویزیون چه مضامین و محتوایی بازنمایی می شوند و بازنمایی های تلویزیونی در طی زمان چگونه اند؟

شرایط موجود در سطح جهانی و گسترش و توسعه ایده های نو در بسیاری از سازمان های ملی و بین المللی در دنیای امروز، سبب شده است تا تمامی نهادهای موجود در جوامع با تغییر و تحولاتی مواجه شوند. طبیعتا این جریان بر نهادی همچون تلویزیون نیز بی تاثیر نبوده و تاثیراتی بر آن داشته است. به عنوان مثال در شرایط کنونی، ایدئولوژی مردسالاری به نوعی به چالش کشیده می شود. از طرف دیگر برخورداری از ابزارهای مدرنی مثل ماهواره و اینترنت و توسعه شیوه های نوین در زندگی، موجب شده تا زنان با مفاهیم تازه ای آشنا شوند و در تعریف شخصیت اجتماعی خود و نقش های مختلفی که دارند، تاملی داشته باشند.

با توجه به این موضوع و همچنین به دنبال ظهور جنبش های طرفدار حقوق زنان در سرتاسر دنیا و اثرات موخر آن در جامعه ما، تغییراتی در زمینه انتظارات و خواسته های زنان در جامعه رخ داده است. این تغییرات اجتماعی در نهادی همچون تلویزیون هم رسوخ پیدا کرده و موجب ایجاد انتظاراتی که در راستای تغییر موقعیت و جایگاه زنان و ایجاد موقعیتی تازه می باشد، شده است. آنچه مهم است این که برنامه های تلویزیون با نمایش برخی از مفاهیم و معانی، نمایش تازه ای از موقعیت و هویت زنان، ارائه داده است که این مسئله ممکن است موجب تاثیر گذاری بر ذهنیت مخاطب و شکل گیری الگوهای عمل تازه به همراه شرایط تازه ای شود.

با توجه به اینکه موضوع بازنمایی زنان در تلویزیون، طیف وسیعی از موارد مختلف در رابطه با شخصیت و نقش زنان را در بر می گیرد، در این تحقیق به بررسی چند مولفه در رابطه با بازنمایی زنان در تلویزیون

پرداخته شده است. مثلاً مولفه ای همچون منزلت شغلی زنان و میزان شاغل بودن زنان در سریالهای تلویزیون، جزء مولفه های مورد نظر این تحقیق است.

در گذشته جایگاه زنان و نقش های مربوط به آنها، در منزلتی پائین تر، نسبت به مردان بود، اما در حال حاضر به نظر می رسد این تفاوتها کمتر شده است. در گذشته بیشتر نقش های منسوب به زنان، به نقش های خانوادگی همچون نگهداری از فرزندان، شوهرداری و خانه داری محدود می شد و تصمیم گیری در مورد مسائل مهم خانواده بر عهده مردان بود. مردان تقریباً به عنوان رئیس خانواده معرفی می شدند و در این راستا سایر تصمیم گیریهای مهم در داخل خانواده بر عهده آنان بود. اگر در جایی وجود نوعی تفاهم و همکاری میان زن و مرد وجود داشت، این موضوع به مثابه زن دلیل بودن مرد خانواده قلمداد می شد. در زمینه نقش های اجتماعی بیشتر شغل های مهم و اساسی بر عهده مردان بود و زنان اغلب در مشاغلی مثل منشی گری و پرستاری، ایفای نقش می کردند. اما در شرایط فعلی دیده می شود که زنان عهده دار مشاغل مهمی همچون وکالت، ریاست، کارآگاه پلیس و مهندس ساختمان، می باشند. بنابراین موضوع موقعیت شغلی زنان و میزان شاغل بودن زنان حاضر در سریالهای تلویزیونی، می تواند به عنوان شاخصی مهم جهت بررسی فرایند تحلیل بازنمایی نقش زنان، مورد بررسی قرار گیرد.

یکی از عرصه های مهمی که برای مشاهده این تغییرات وجود دارد، برنامه های تلویزیون و به طور خاص، سریالهای تلویزیونی می باشد. مساله ما در این تحقیق این است که نحوه بازنمایی زنان در سریالهای تلویزیون، طی سالهای 88-1374 دارای تفاوت پذیری مساله مند است. برای اثبات این مساله، می توان به شواهد زیر استناد کرد:

یافته های به دست آمده از شواهد تجربی یا به عبارتی یافته های حاصل از تحلیل محتوای فیلم های مورد بررسی در این تحقیق، نشان می دهند که نگرش های فمینیستی در طول زمان در فیلم های مورد مطالعه رو به افزایش بوده است. به طور مثال یکی از معیارهای مربوط به این نگرش به میزان حضور زنان در محیط بیرون از خانه یا محیط اجتماعی مربوط می شود. بررسی این معیار اینطور نشان می دهد که در سریال پدرسالار زنان 55,14 درصد در خانه و 25,49 بیرون از خانه حضور داشته اند. در سریال همسایه ها تعداد حضور زنان در خانه 53,62 درصد و در بیرون خانه 37,10 درصد بوده است. در سریال مسافری از هند حضور زنان در محیط بیرون از خانه 44,14 درصد و در خانه 55,67 درصد است. در سریال میوه ممنوعه حضور زنان در بیرون از خانه با فراوانی 51,45 درصد، بیشتر از نسبت حضورشان در خانه با فراوانی 43,03 درصد بوده است. در سریال روز حسرت زنان با فراوانی 54,29 درصد در خانه و 47,80 درصد در محیط بیرون از خانه بوده اند. این فراوانی ها وقتی در کنار سایر فراوانی های به دست آمده در این تحقیق قرار می گیرند، هر چه بیشتر به تائید فرضیه این

پژوهش نزدیک می شوند. داده هایی که مبنی بر استخراج کنش ها و گفتارهای مربوط به شخصیت های حاضر در فیلم ها می باشند، به طور دقیق مورد بررسی قرار گرفته اند. داده هایی که مثلا مشخص می کنند، افزایش ایفای نقش زنان به عنوان افرادی موثر در خانواده و اجتماع، وجود بخشی از نگرش های فمینیستی را تأیید می کند.

به طور کلی این فراوانی ها نشان می دهند که سریالهای مورد بررسی در این تحقیق به ترتیب سال پخش شان، هر چه به زمان فعلی نزدیک شده اند، با تسلط بیشتر نگرش های فمینیستی از یک طرف و با کاهش نگرش های مردسالاری، از طرف دیگر، همراه بوده اند.

اکنون می توان پرسش تحقیق را چنین مطرح کرد که:

تغییرات ناظر بر بازنمایی موقعیت و نقش زنان در سریال های تلویزیون، چگونه قابل تبیین است؟
سریال های تلویزیونی، در میان سایر برنامه های تلویزیون، دارای اهمیت بسیار هستند، چرا که از بیشترین میزان توجه بینندگان در هر گروه سنی و طبقه اجتماعی، برخوردارند. ضمناً این نوع از برنامه ها هم برای گذران اوقات فراغتی افراد است و هم موجب آشنایی افراد با فضاهای تازه ای می شود. با توجه به نقش و جایگاه خاص تلویزیون در جامعه، بررسی چگونگی بازنمایی زنان در تلویزیون، مهم است.

پس به طور خلاصه می توان گفت، با توجه به نقش و جایگاه خاص تلویزیون در جامعه ما، بررسی چگونگی بازنمایی موقعیت زنان در تلویزیون و به طور خاص در سریالهای تلویزیونی، از اهمیت برخوردار است. بنابراین باید گفت، مساله این تحقیق، بررسی و تحلیل بازنمایی زنان در سریالهای تلویزیونی است. در رابطه با موضوع بازنمایی زنان در تلویزیون، تحقیقات از طریق بررسی و تحلیل محتوای سریالهای تلویزیونی ایرانی، صورت می گیرد. لذا این تحقیق به تحلیل محتوا می پردازد و در بین برنامه های تلویزیون، 5 مجموعه تلویزیونی را که در ساعات پربیننده پخش شده و پر مخاطب نیز بوده اند، مورد بررسی قرار می دهد.

1-2- در باب اهمیت و ضرورت تحقیق

باید گفت که نقش برجسته تلویزیون در ارائه الگوهای عمل و هنجارهای اجتماعی به افراد، انکار ناپذیر است. تلویزیون می تواند از مهم ترین عوامل تاثیر گذار در زمینه ی هویت بخشی به افراد جامعه باشد. با توجه به اینکه تلویزیون نهادی موثر و پراهمیت در جامعه است و اغلب آنچه را به تصویر می کشد، می تواند برسازنده موقعیت، نقش و هویت افراد باشد، می توان آن را به عنوان یک نهاد هویت ساز نیز، نامید. در اغلب برنامه های

تلویزیونی نقش های مختلفی از افراد، اعم از زنان و مردان، نمایش داده می شود. در این میان چگونگی نشان دادن تفاوت های موجود میان دو جنس، در فرایند هویت بخشی افراد، موثر است.

پس تلویزیون از مهم ترین نهادهای اجتماعی است که می تواند به عنوان منبعی در شکل دهی و تثبیت ساختار شخصیت افراد، موثر باشد. افراد و گروه ها همواره با توسل به اجزا و عناصر فرهنگی گوناگون، هویت و موقعیت خویش را می یابند. زیرا این اجزا و عناصر، توانایی چشمگیری در تامین نیازهای انسان به متمایز بودن و ادغام شدن در جمع دارند. در این رابطه نقش تلویزیون مورد نظر است. تلویزیون پاسخگوی نیازهای مختلفی برای انسانهاست و افراد بسیاری برای گذران زندگی، خود را نیازمند تلویزیون می دانند. به این ترتیب در اغلب موارد تلویزیون این توانایی را دارد که شیوه زندگی خاصی را به مخاطب منتقل کند.

اگر روندهای جاری در تماشای تلویزیون ادامه یابند، به طور متوسط کودکی که امروز متولد می شود، تا سن 18 سالگی، وقت خود را بیش از هر فعالیت دیگری غیر از خوابیدن، صرف تماشای تلویزیون خواهد کرد. (گیدنز، آنتونی، 1378 جامعه شناسی: ص 475)

با توجه به اهمیت رسانه و خصوصا تلویزیون در دنیای امروز می توان گفت هنوز این وسیله ارتباط جمعی به عنوان قدرتمندترین ابزار در حال تاثیرگذاری بر مخاطبان خود می باشد و هیچ رسانه ای بهتر از تلویزیون نمی تواند با احساسات مخاطبان بازی کند (ولچ، 1372، ص 34). تلویزیون به علت استفاده همزمان از حس بینایی و شنوایی، کثرت مخاطبان، توانایی پخش همزمان صوت و تصویر، به وسیله پرقدرتی در جهان تبدیل شده است. به این ترتیب به نظر می رسد جنبه های مختلف زندگی اجتماعی می تواند در تلویزیون منعکس شود. تلویزیون، نقش مهمی را در شناساندن امکانها و فرصتها، رشد آگاهی های عمومی، اصلاح نگرش ها و ارتقاء فرهنگ جامعه، بر عهده دارد.

طبق آمارهای موجود، تلویزیون در جامعه ما رسانه ای فراگیر است و به آسانی در دسترس تمامی افراد قرار دارد، لذا تلویزیون ایرانی مخاطبان بسیاری دارد و حوزه تاثیر گذاری وسیعی را به خود اختصاص می دهد. از طرفی در جامعه ما رسانه ای کاملا بومی است و منحصر در اختیار دولت قرار دارد. این بدان معناست که جمعیت کل کشور، امکان دسترسی به شبکه های سراسری صدا و سیما را دارند و در غیر این صورت، افراد برای استفاده از شبکه های متفرقه، بایستی از امکاناتی همچون ماهواره بهره برند. این امکان برای همگان وجود ندارد و به نظر میرسد درصد کمتری از آن استفاده کنند. در صورتی که اغلب ایرانیان مخاطب برنامه های رسانه ملی و خصوصا سریالهای تلویزیونی هستند. به همین دلیل تلویزیون از نقش و جایگاه مهمی در راستای فرهنگ سازی برخوردار است و می توان آن را یک منبع تاثیر گذار و هویت ساز، برای مخاطبان ایرانی نامید. لازم به ذکر است که تلویزیون بومی ما نیز، همچون سایر نهادهای اجتماعی، در جریان تحولات جهانی قرار دارد و چندان بعید

نیست که تاثیراتی را از این جریان به خود، دیده باشد. از طرف دیگر، به دلایلی که گفته شد، تلویزیون در جامعه ما دارای این قابلیت است که همچون دستگاهی ایدئولوژیک عمل کند و هنجارهای اجتماعی را بازتولید کند. پس بررسی و تحلیل برنامه های تلویزیونی می تواند نکات مثبت و مهمی را بازگو کند که دانستن آن، برای همگان مفید است.

طبق آماري که توسط وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامي ارائه شده، 97/3 از افراد جامعه ما، تلویزیون دارند و به طور متوسط، استفاده از تلویزیون در شبانه روز بین 30 تا 1000 دقیقه می باشد. (رفتارهای فرهنگی ایرانیان، دفتر طرح های ملی، پائیز 1381) در این میان سریالهای تلویزیونی بیشترین تعداد مخاطب را به خود اختصاص داده اند. این آمار و ارقام می توانند به نوعی اهمیت بررسی و تحلیل همه جانبه سریالهای تلویزیونی را به طور خاص، در این تحقیق، بیان کنند.

در فرایند این تحلیل، آنچه مهم است بازنمایی زنان در سریالهای تلویزیونی می باشد. بعد دیگری که در اهمیت این موضوع برای بررسی وجود دارد، این است که زنان نقش مهمی در ساختار خانواده دارند. خانواده، نهادی است که در ابتدا با حضور زن و مرد در کنار یکدیگر، شکل می گیرد. پس اولین مکان تلاقی دو جنس زن و مرد است و ارتباطات مهمی که در آینده بر پایه ریزی تربیت نسلها استوار است، در آن صورت می گیرد. بنابراین آنچه مهم است، ایجاد آرامش و رضایت در محیط خانواده است. یعنی هر آنچه به ایجاد آرامش بیشتر در کانون خانواده، یاری رساند، باید مورد توجه قرار گیرد.

نکته مهم دیگری که باید به آن توجه کرد این است که جنس زنانه و مردانه دارای تفاوتهای بسیاری می باشند. اصولاً وجود تمایزات متنوع و گوناگون، در تمامی عرصه ها، سرچشمه آغاز بحث و گفتگوست. خصوصاً آنجا که بحث از تفاوت میان زن و مرد در میان است، حساسیت موضوع دو چندان می شود. این موضوعی است که طی سالها مورد بحث و تبادل نظر بوده است. هر آنچه مورد توجه عده بسیار زیادی از افراد قرار داشته باشد، منجر به شکل گیری و بروز نگرش ها و طرز تفکرات مختلفی می شود. در طول تاریخ این تفاوتها، همیشه از موضوعات مورد توجه بوده است و سوژه ای ثابت و دائمی برای برنامه های تلویزیونی بوده است. بی گمان سریالهای تلویزیونی در بسیاری از موارد می توانند به ارائه تفکرات و الگوهای عمل به افشار مختلف جامعه قرار گیرند. بنابراین نمایش ساختار خانواده و بازنمایی زنان در این ساختار و سایر عرصه های زندگی، از اهمیت زیادی برخوردار است چون می تواند منشأ بروز مشکلات و یا منبعی جهت اطلاع رسانی و اصلاح کننده برخی از تفکرات باشد.

به نظر می رسد شناخت دقیق و صحیح این نوع برنامه ها و خصلتهای درونی آن، برای دست اندرکاران و تولید کنندگان متون تلویزیونی، امری لازم و ضروری است. چرا که وجود این شناخت می بایستی در تولید

برنامه های رسانه ای به کار گرفته شود تا بدین وسیله نگرشهای موجود در رابطه با زنان و مردان و خصوصا زنان، اصلاح شود و نقاط منفی و مخرب حذف شوند.

پس می توان اینطور بیان کرد که یکی از مسائل بسیار مهم در دنیای امروز، مسئله زنان است. جامعه، ساختارها و نهادهای اجتماعی از جمله عوامل بسیار مهم در شکل گیری و جهت دهی شخصیت افراد، می باشند. در موارد بسیاری، معانی و پیام های انتقال یافته به افراد، توسط جامعه و نهادهای اجتماعی صورت گرفته است. البته در این جریان، افراد قدرت انتخاب دارند اما در موارد بسیاری هم، وجود جبرهای اجتماعی، پذیرش برخی از عناصر را برای افراد اجتناب ناپذیر می کند.

بعد دیگری که ضرورت موضوع پژوهش را نشان می دهد این است که اگر به دنبال ایجاد دگرگونی و اصلاح در فرهنگ و نگرش افراد جامعه هستیم و انتظار داریم که سطح آگاهی تمامی افراد جامعه به حدی برسد که نگرش انسان مدارانه نسبت به یکدیگر داشته باشند، لازم است در مبادی ورودی اطلاعات به جامعه که مهمترین آنها رسانه ای همچون تلویزیون می باشد، تغییراتی ایجاد شود. به دلیل نقش حساس و موثر تلویزیون در جامعه، وجود نظارت و کنترل دقیق تر بر محتوای برنامه های تلویزیون و ایجاد برخی از تغییرات در این برنامه ها در راستای دستیابی به هدف مذکور، ضرورت دارد. این بدان معناست که توجه جدی برای حذف پیام ها و معانی نامناسب و مخرب، در محتوای برنامه های تلویزیونی، باید از جانب مسئولان اعمال شود.

1-3- هدف تحقیق

هدف از این تحقیق، تحلیل بازنمایی موقعیت و نقش زنان در سریالهای تلویزیون است که در سالهای 1374 تا 1388 در ساعات پربیننده (8 شب به بعد) از شبکه های اول، دوم و سوم سیما پخش شده است. در این تحقیق به دنبال چگونگی نمایش نقش زنان در تلویزیون هستیم. برای دستیابی به این هدف به بررسی دقیق و همه جانبه نقش و شخصیت زنان در سریالهای مورد بررسی، می پردازیم تا معلوم شود که بازنمایی زنان در تلویزیون، از گذشته تا کنون، به چه صورت بوده است. در این پژوهش آنچه مهم است، کیفیت، کمیت و در واقع چگونگی این تغییرات است. به همین دلیل در این تحقیق به دنبال این موضوع هستیم که نمایش و بازنمایی زنان را در تلویزیون، مورد بررسی قرار دهیم. برای دستیابی به این مسئله به بررسی دقیق و همه جانبه نقش و شخصیت زنان در سریالهای مورد بررسی خواهیم پرداخت.

از طرف دیگر هدف از انجام این پژوهش به طور کلی، تولید دانشی جدید است که بتواند دربرگیرنده مفاهیمی مهم برای ایجاد تغییر در سیاست های اجتماعی جامعه باشد.

۲- پیشینه تحقیق

در این بخش مطالعه پیشینه تجربی در رابطه با تحقیقات خارجی و داخلی که مرتبط با موضوع این تحقیق می باشند، صورت گرفته است. ابتدا چند نمونه از تحقیقات خارجی و سپس تحقیقات داخلی را بررسی می کنیم.

2-1- منابع خارجی

مطالعه در مورد تحلیل بازنمایی نقش و هویت زنان در تلویزیون، موضوعی است که در ابتدا، حدوداً از سی سال پیش، با بررسی نقش های جنسیتی در برنامه های مربوط به کودکان شروع شد. در سال 1974 استرایچر، بازنمایی زنان در برنامه صبح شنبه و کارتون های بعد از ظهر، مورد بررسی قرار داد و نتایج حاصل از این پژوهش به این صورت بود:

به صورت کلی زنان حاضر در کارتون های تلویزیونی از شهرت کمتری نسبت به مردان برخوردار هستند و حضور کمتری در صحنه ها دارند. به طور کلی زنان حضور فعالانه کمتری دارند و در نقش ها و موقعیت های مسئولیت پذیری، کمتر دیده می شوند و تنها در خانه، در نقش مادری و در حال کارکردن نشان داده می شوند و مردان هم مشارکت خاصی در امور خانه ندارند.

استرگلانس و سربین در سال 1974 به تجزیه و تحلیل 10 برنامه تلویزیونی در قالب کارتون ها پرداختند و یافته های حاصله، گفته استرایچر را تصدیق می کند. همچنین به این موضوع دست یافتند که تعداد شخصیت های مردان به زنان 2 به 1 می باشد و شخصیت های مرد و زن، با کلیشه های جنسیتی رایج در جامعه، تطبیق دارند. مثلاً مردان را افرادی فعال و زنان را غالباً افرادی تمکین پذیر و مودب نشان می دهند.

در سال 1975 لوینسون با بررسی کارتون های تلویزیونی که صبح شنبه پخش می شدند، به این نتیجه رسید که تعداد شخصیت های مرد به زن 3 به 1 می باشد و نقش زنان محدود به مشاغل هم چون همسری، مادری، پرستاری، معلمی و منشی گری می باشد. لوینسون اینطور نتیجه گیری کرد که تصویر سازی جنس ها در کارتونهای تلویزیونی، ارزش های سنتی مربوط به تصورات نقش های جنسیتی در دنیای واقعی را منعکس می کند.

در سال 1983 بارکوس با استناد به داده های برنامه های تلویزیونی بچه ها، در سال 1982 به این نتیجه رسید که تعداد شخصیت های مرد به زن، بیش از 3 به 1 می باشد. شخصیت های مرد بیشتر به دنبال موفقیت هستند و شخصیت های زن بیشتر به فکر روابط متقابل بوده اند.

در رابطه با چگونگی نمایش هویت زنانه در تلویزیون تحقیقاتی صورت گرفت که به نحوی به ایجاد تغییر در بازنمایی هویت زنانه اشاره داشت. در این زمینه، در مورد چگونگی به نمایش درآمدن کلیشه های جنسیتی در تلویزیون، تحقیقاتی در دنیا صورت گرفته که تراکم این تحقیقات به دهه 1970 و بعد از آن مربوط می شود. نورث کات در سال 1975 در امریکای شمالی با تحلیل فیلم های داستانی از سال 1971 تا 1973 دریافت که بازنمایی تصاویر غیرسنتی از زنان در حال افزایش است و دلیل آنرا رشد حرکت های فمینیستی دانست.

جی. بوفکین «در تحقیقی تحت عنوان «بازنمایی اقلیت های نژادی - قومی و زنان در فیلم های مدرن» انجام داده است. نویسنده با استفاده از تئوری های فمینیستی فیلم به بررسی و تحلیل محتوای بازنمایی زنان و اقلیت های قومی - نژادی در فیلم های مدرن هالیوود پرداخته است. محقق با استفاده از روش تحلیل محتوا به بررسی 50 فیلم عامه پسند در سال 1996 برحسب ترکیب جامعه شناختی هنرپیشه های زن و مرد نقش اول در فیلم ها پرداخته است. هدف او اندازه گیری میزان حضور مؤلفه های نژاد و زنانگی در فیلم ها و ارزیابی بازنمایی شخصیت ها از طریق تحلیل مشارکت نیروی کار، نقش های جنسی در مشاغل، پرستیژ شغلی و جنسیت بود.

وی دریافت که در این فیلم ها به زنان و اقلیت های قومی - نژادی نقش های پایین مرتبه داده شده است که بازنمایی کلیشه ها و «تصورات قالبی» اجتماعی است. به اعتقاد او «این نوع تصاویر و انگاره ها عوامل مهمی در «ساخت اجتماعی واقعیت» در میان افراد جامعه محسوب می شوند و به نوعی باعث افزایش تبعیض جنسی و نژادی در مقیاس وسیع تر می شوند». یافته ها همچنین نشان داد که اگرچه تصاویر اقلیت ها در مقایسه با مطالعات قبلی ارتقاء یافته و مثبت تر شده است، اما هنوز موقعیت زنان سینمای هالیوود و نقش آنان در حاشیه نقش های کلیدی بازنمایی می شود و هنوز تصاویر ارائه شده از زنان و اقلیت ها تحت تأثیر تصورات قالبی و سنن موجود در اجتماع است. (بوفکین، 2003)